

Ob 30. letnici slovenskega sociološkega društva

Slovensko sociološko društvo je proslavilo svojo tridesetletnico najprej s slavnostno akademijo (v Cankarjevem domu dne 24. marca 1995), na kateri sta govorila akademik Zdravko Mlinar kot prvi predsednik SSD in akademik Veljko Rus. Ob tej priložnosti sta bila imenovana dva nova častna člana SSD: prof. Niko Toš in posmrtno prof. Peter Klinar. Nato je bilo Slovensko sociološko srečanje 95: *Sociologija ob koncu 20. stoletja – njene meje in možnosti* v Portorožu, dne 21. in 22. aprila 1995.

Za to srečanje je bil pripravljen *Zbornik ob 30-letnici slovenskega sociološkega društva*, ki sta ga uredila mag. Anton Kramberger in dr. Zinka Kolarič. Zbornik vključuje avtorske prispevke in tudi bogate informacije o slovenski sociologiji in njenih predstavnikih.

V tej številki objavljamo besedila predavanj s tega srečanja in intervju s prof. Nikom Tošem.

ZDRAVKO MLINAR*

Na pragu ubikvitarne družbe?

V izhodišču tega prispevka¹ upoštevam nekatere značilne spremembe ob koncu 20. stoletja, za katere se zdi, da jih sociološko lahko pojasnujemo kot približevanje ubikviteti. *Ubikviteta* (iz latinskega *ubique* – povsod) pomeni stanje ali zmožnost biti *prisoten vsepovsod*, še zlasti v istem času. Tako se zdi, da je pred nami stanje, ko bomo ljudi, materialne dobrine in ideje *od koder koli* lahko našli *kjer koli* in *kadar koli*. Pri tem gre bodisi za njihovo dejansko *razširjenost* po vsem svetu ali za *dostopnost*, ki se povečuje še zlasti na podlagi nove informacijsko-komunikacijske in prometne tehnologije. Dostopnost v »realnem času« pa se po pomenu praktično izenači z ubikvitarno razširjenostjo.

* Dr. Zdravko Mlinar, akademik in redni profesor na FDV.

¹ O tukaj obravnavanih vprašanih smo razpravljali tudi s kolegi v okviru Centra za prostorsko sociologijo, IDV, FDV in se jim tu zahvaljujem za sodelovanje.

Medtem ko z ubikvitetu v ožjem smislu označujem razširjenost v prostoru, pa le-ta v širšem smislu lahko vključuje tudi razširjenost oz. dostopnost v času. Ena in druga sta medsebojno odvisni. Ubikviteta v prostoru hkrati omogoča *kontinuirano dostopnost* v času (npr. brez dnevnih ali sezonskih prekinitev). Ekspanzijo v prostoru spremlja tudi – kot pravi Melbin (1977) – »kolonizacija časa«.

Te spremembe lahko pojasnujemo v kontekstu »časovno-prostorskega zgoščevanja« in prehajanja od »prostora krajev« k »prostoru tokov«. Na bolj splošni ravni pa jih lahko pojasnujemo z vidika dolgoročnih razvojnih procesov ali pa celo splošne razvojne logike družbenih sistemov. V tem zadnjem smislu bi lahko tukajšnje temo pojasnjevali kot prehajanje od »interakcijskih« k »transakcijskim sistemom« (Teune, Mlinar 1978). Vendar se bom na tem mestu osredotočil na konkretnije pojavne oblike teh sprememb, ki hkrati zadevajo vrsto nerazjasnenih vprašanj in konfliktov pri nas in v svetu.

Le nekoliko poenostavljeno naj prikažem elemente koncepcije »transakcijskih sistemov«. Ti sistemi se namreč vsebinsko najbolj približujejo popularnejšim predstavam o informacijski družbi in hkrati vključujejo določeno perspektivo razreševanja razmerja med dostopnostjo in izključnostjo.

Z vidika razširjenosti je pomembno, da gre pri tem predvsem za informacije; zanje pa velja, da jih ni mogoče potrošiti tako kot materialne dobrine, temveč le uporabiti. Uporaba na enem mestu *ne izključuje* hkratne uporabe drugod ali nadaljnje uporabe na isti lokaciji. S tem je že nakazano preseganje logike *zero-sum*, ki je prevladovala v interakcijskih sistemih, ko je potrošnja (materialnih dobrin) pomenila izključitev iz obtoka. Informacija o lokaciji dobrine vse bolj nadomešča njeno dejansko posedovanje. Odpravljanje ovir za dostop zmanjšuje potrebo po posedovanju. Stroški niso odvisni od števila subjektov, ki prejmejo določeno sporočilo. Vse večji delež informacij (raznovrstnosti) je shranjen na ravni sistema, tako da se povečuje delež razpoložljive nasproti dejansko uporabljeni raznovrstnosti. To pa kaže na razpon možnosti izbire oz. avtonomije akterjev. Standardizacija zmanjšuje ceno dostopnosti in povečuje delež raznovrstnosti, ki je v obtoku v komunikacijskih omrežjih.

Tako nakazani konstrukt je seveda le dolgoročna usmeritev, ne pa prikaz dejanskega stanja. Toda poglejmo zdaj konkretnije nekaj izkustvenega gradiva, ki zadeva pojavne oblike ubikvitete ali vsaj težnje v tej smeri v današnjih razmerah.

Ubikviteta in njene omejitve

Razmišljanja o ubikviteti so sprožile zlasti t.i. »brezdomske tehnologije«. Tako je npr. popularni nemški kulturni zgodovinar pisal o tem, kako so železnica, parnik in telefoni močno razširili horizonte za vsakogar in omogočili, da je bil človek v določenem smislu *vsepovsod naenkrat*. Ljudje so bili vse bolj seznanjeni z dejanskimi razmerami po vsem svetu. Pri tem je imenovani ocenil, da je npr. med 1890 in 1914 v Angliji za tisočkrat poraslo zanimanje za zunanje zadeve (v Kern 1983, 230–231). Tehnologija elektronskega komuniciranja je omogočila nastanek svetovnega občinstva. Prostor kot ovira je bil v največji meri izločen prav v razširjanju informacij.

Kot sem že nakazal, informacije niso vezane na prav določeno lokacijo v prostoru, ki bi a priori izključevala njihovo razširjenost kjer koli drugje po vsem svetu. V tem smislu je razumljivo, da je Anthony Smith v svojem delu *The Geopolitics of Information* (1981, 130, 131) zapisal, da pretoka podatkov ni mogoče nadzorovati

tako kot materialne potrebščine ali informacije na papirni podlagi. »Za velik del podatkov ne moremo reči, da so *shranjeni* v katerem koli kraju, saj preletavajo okrog sveta od računalnika do računalnika. . . . Torej ne gre za to, da bi vsi podatki imeli nekakšno končno postajo (počivališče), tako kot akti na polici; v njihovi naravi je, da se *upirajo teritorialnosti*« (podčrtal Z.M.). Gre torej za značilne informacijske *tokove*, ki se upirajo teritorialni zamejitvi.²

V času elektronskih medijev si tudi kulture nasploh zagotavljajo svojo svetovno ubikviteto. V preteklosti so se npr. mediji bolj opirali na jezik in so bili tako bolj usmerjeni na občinstvo določenega naroda. Zdaj pa se bolj opirajo na *glasove* in *slike* in tako dosti lažje preskočijo jezikovne in kulturne meje.³ Nasploh se povečuje tekmovanje med različnimi – verskimi, političnimi, moralnimi, estetskimi – idejami v prizadevanjih, da bi dosegle globalno priznavanje in odzivnost (Tenbruck, v: Featherstone 1990, 203–205). Posamezne kulture so se razširjale zunaj območij svojega nastanka, vendar so bile vezane nanje, ko so nosile s seboj svoje mite in simbole, ki naj bi jih vsi priznavali in posnemali. Danes pa se oblikuje svetovna kultura na podlagi vse večje povezanosti teritorialnih kultur kot tudi z uveljavljanjem kultur, ki nimajo več nikakršne jasne teritorialne zasidranosti.

V literaturi pa najdemo še bolj drastične označitve današnjega stanja, kot npr.: »Danes pojavljajoča se globalna kultura *ni vezana na noben kraj ali obdobje*. Je brez konteksta, prava mešanica dispartatnih sestavin, pritegnjenih *od vsepovsod in od nikoder*. . . .« (Smith, v Featherstone, 1990, 177).

S širjenjem posameznih kultur v prostoru prihaja do njihove ubikvitarne soprijetnosti, tekmovanja in prežemanja. Pri tem nastajajo nove hibridne kulture, kar je bilo v antropologiji in sociolingvistiki obravnavano tudi kot proces *kreolizacije*,⁴ še zlasti z jezikovnega vidika. Salman Rushdie, o katerem bom še nekaj več povedal kasneje, pravi, da je že vseskozi nasprotoval geografski diferenciaciji kultur, tako kot se to vidi tudi v vsem, kar je napisal. Pri tem dodaja: »Odrasel sem v Bombaju, metropoli kozmopolitske kulture, hindujske, muslimanske, krščanske, zahodne in vzhodne, torej v okolju povsem hibridne kulture. Z drugimi besedami, tu se prepletajo vse tradicije modernega sveta. . . . to enako velja za vzhodni kot zahodni svet. Vsi smo podaljški mešanih tradicij, vsi smo hibridi, bastardi. Najnevarnejša pa je danes v svetu ideja o čistosti neke kulture ali čistosti rase« (intervju, Danas, 23. julija 1993).

Iz zgornjega prikaza bi torej lahko sklepali, da se dejansko približujemo ubikvitarni razširjenosti informacij in kultur, in sicer tako kot da to razširjanje poteka enakomerno v vseh smereh. To pa bi bila zelo napačna predstavitev dejanskega stanja. Pri nadaljnji obravnavi bom upošteval naslednje *korektive* in *zadržke*:

1. Globalna kultura v svetovnem merilu se – vsaj z zdaj – še ne oblikuje toliko kot mešanica elementov *od vsepovsod*, temveč predvsem na podlagi *prevladovanja »svetovnega jedra«* ter enosmernih radialnih komunikacij do semiperiferije in sve-

² O tem podobno tudi Horsman in Marshall (1994, 51): »The flow of capital cannot be traced to any physical transfer across borders; nor can the flow of transborder information, be it via satellite television or the digitally coded faxes which buzz between the business centres of the world. Like air and water, modern communications recognize no frontier.«

»AT&T« promovira svoj »Global Calling Card Service« s pozivom: »Potujte po svetu brez meja, časovnih con ali jezikovnih barier«. V tem smislu omogočajo, da pogovor lahko steče tudi z nekom, ki ne pozna našega jezika, ker ga sproti prevajajo. Družabnika lahko kličemo ob treh ponoči, pa bo dobil naše sporočilo v bolj primernem času; ipd.

³ 2. Seveda bi se ob takšni splošni razlagi lahko povprašali, zakaj imamo tudi odstopanja od tega »pravila«, npr. ko gre za velike razlike v vrednotenju v domačem okolju in zunaj države (ne le pesnikov, kot je France Prešeren, temveč tudi slikarjev, kot je Rihard Jakopič).

⁴ Ob kreolizaciji, do katere prihaja v procesu globalizacije družbe, pa Helga Nowotny (1994) zastavlja tudi vprašanje, kakšne implikacije ima to za samo sociologijo; ali je pred nami tudi »kreolizacija sociologije«.

točne periferije. Če prihaja do večje podobnosti med geografsko bližnjimi teritorialnimi kulturami, je to bolj posledica njihove skupne izpostavljenosti (podrejenosti) temu jedru kot pa neposrednim povezavam.

2. Razširjanje informacij, idej in kultur poteka z drugačno dinamiko kot pa mobilnost (tokovi) ljudi, materialnih dobrin, kapitala ali razširjanje škodljivih snovi v biofizičnem okolju. Pravzaprav ima vsaka od teh sestavin svojo lastno, *specifično dinamiko*, kar ustvarja zelo pestro sliko njihove (neenakomerne) razširjenosti v današnjem svetu.⁵

3. Ubikviteta se ne uveljavlja hkrati za vse strukturne kategorije prebivalstva, temveč jo je primerneje spremljati kot nekakšno *pasovno ubikviteto*. Gre za geografsko povsodnost, ne pa tudi za strukturno inkluzivnost.

4. Najpomembnejši postulat za nadaljnje pojasnjevanje ubikvitete pa je, da je ne obravnavamo samo zase, temveč v povezanosti, *odvisnosti od hkratne nasprotne težnje* k izključevanju. Gre za enotnost dveh nasprotujočih si teženj, ki je že bila predmet pozornosti z vidika različnih konceptualizacij, kot npr. univerzalizacije in partikularizacije ali individuacije in globalizacije, kar sem obravnaval že na drugem mestu (Mlinar 1994).

Nadaljnjo obravnavo moram torej razširiti tudi na težnje k izključevanju in nato slediti dinamiki in mehanizmom njunega spopadanja in preseganja letega.

Od izključnosti zaradi nedostopnosti k izključevanju zaradi selektivnosti

S povečevanjem dostopnosti ljudi, dobrin in idej v prostoru – predvsem z razširjanjem uporabe nove informacijsko-komunikacijske in prometne tehnologije – prihaja do *kakovostno drugačne teritorialnodružbene organizacije*. Za teritorialno organizacijo, ki jo prevzemamo iz preteklosti, je (bilo) značilno, da je temeljila na *omejeni dostopnosti* ali *nedostopnosti*. Meje teritorialnih enot so bile na zunanjem robu dostopnosti, t.j. tam, kjer je prišlo do pomembnega razredčenja ali popolne prekinitve komunikacij. Kar je bilo zunaj teh meja, je bilo *apriorno, frontalno izključeno* kot zunanje, tuje, neznano, neobstoječe, sovražno ali preprosto nepomembno. Ta zunanji svet ni bil predmet zavestnega presojanja in zgedovanja ali zavračanja na podlagi primerjanja z notranjim. Njegovo izključevanje je bilo praviloma *nerefleksivno*.⁶

Nasprotno pa se s približevanjem modelu ubikvitarne razširjenosti in dostopnosti v svetovnem merilu hkrati povečujeta možnost in potreba po *selektivnosti*. Pri tem ne gre več za *frontalno izključnost*, temveč za *izključljivost* in *izključevanje*, ki predpostavlja, da se akterji zavestno, avtonomno odločajo in izbirajo med alternativami. Takšna situacija vključuje spremembe v smeri k večji univerzalizaciji, ki razširja dostopnost na podlagi poenotenja standardov (v Evropski uniji gre npr. za uveljavljanje »300 ukrepov za homogenizacijo«). Povečana dostopnost pa hkrati omogoča ustvarjanje vse bolj edinstvenih povezav in kombinacij ljudi,

⁵ Podatki iz anketnih raziskav pri nas nam kažejo, da so prebivalci Slovenije razmeroma malo mobilni in da ne podpirajo priseljevanja drugih v Slovenijo; bolj naklonjeni pa so do pritoka tujega kapitala in informacij (npr. primerjalna mednarodna raziskava o lokalnih voditeljih, Center za prostorsko sociologijo, IDN 1991; SJM, 1993).

⁶ Pri tem pa se izkaže kot presenetljivo, da takšna praksa ni le stvar neke odmaknjene preteklosti, temveč da je še močno prisotna tudi v današnjih razmerah. Vzemimo npr. kadrovsko politiko, ko nihče niti ne pomisli, da bi možne kandidate iskali tudi čez državno mejo. Čeprav gre pri tem za objektivne omejitve (razlike v dohodkih, znanje jezika ipd.), gre preprosto tudi za inercijo stare prakse.

dobrin in idej v svetovnem merilu, ki se kot inovativne rešitve, torej v *afirmativnem* smislu ločujejo od vseh drugih.

Pri tem gre za preobrazbo, ki je z vidika deteritorializacije in reteritorializacije kulturnih identitet dobila oznako: prehod od »identitete kot otoka« k »identiteti kot križišču« (več o tem v Mlinar 1992, 1994,b). Osvetljujejo pa jo tudi razprave o razliki med »starim« in »novim lokalizmom«. Raimondo Strassoldo (1992) je nakazal, da gre med njima za dve bistveni razliki. »Prva je v tem, da je bil stari lokalizem 'prvobiten' (primordialen), nerazmišljajoč, novi pa je rezultat svobodne volje, zavestne izbire; prvi je 'nujen in naraven', drugi pa prostovoljen in nameren (racionalen). Druga razlika pa je v tem, da je stari lokalizem težil k minimiziranju stikov z zunanjim svetom, k ohranjanju močne zaprte meje, medtem ko se novi lokalizem povsem zaveda preostalega sveta in je odprt za interakcije z njim.«

Pri tem naj bi šlo za oživljanje majhnih enklav familiarnosti in intimnosti v nasprotju s televizijskim zaslonom oz. elektronskimi komunikacijami, ki dušijo človekovo subjektivnost. *Ukoreninjenost* in *pripadnost* naj bi po nekaterih razlagah v informacijskem oz. postmodernem kontekstu ponovno pridobili pomen. Toda hkrati se pozablja, da se je do zdaj pri tem predpostavljalo *nerefleksivno izključevanje* zunanjega sveta, ki temelji na inerciji in navajenosti.⁷ Kolikor *pripadnost* temelji na vnaprejšnji določenosti, s tem sociološko dobiva naravo »*pripisanih značilnosti*« (ascribed characteristics); le-te pa so v nasprotju s težnjami k individualizaciji (avtonomizaciji), ki se uveljavljajo kot dolgoročno prepoznavni proces.⁸

Od prostora kot območja k prostoru kot omrežju

Nov pomen prostora

V kontekstu »časovno-prostorskega zgoščevanja« (Harvey 1989) stopa v ospredje novi pomen prostora. Namesto dosedanjega obravnavanja *prostora kot območja* postaja vse pomembnejše, da upoštevamo *prostor kot omrežje* (Dematteis 1993). Medtem ko so za *območje* pomembne *strnjenost* (kontigviteta) in *bližina* ter povsem določno opredeljene teritorialne *meje*, pa gre pri omrežju bolj za *kanale selektivne dostopnosti*, ki hkrati z zmanjševanjem časovno-stroškovne distance (»časovno-prostorsko konvergence«) dobivajo vse bolj globalno naravo. V tem smislu postajajo vse pomembnejša elektronska omrežja »virtualnih skupnosti« (Rheingold 1994) in nasploh t. i. »Cyberspace« (Gremshaw 1994).

Takšna preusmeritev gledanja na prostor oz. *rekonceptualizacija prostora* ima daljnosežen pomen, saj nam že logično nakazuje določene implikacije, ki sicer izkustveno – če bi vztrajali pri dosedanjem pojmovanju – ne bi bile (lahko) prepoznavne. V tem smislu je značilno, da v javnosti prevladuje miselnost, ki predpostavlja koncepcijo prostora kot območja, kar pogojuje zmeraj bolj *nerealno predstavo* o dejanskem stanju in o možnostih obvladovanja dogajanja v njem.

Značilna je zlasti inercija vztrajanja pri *frontalnem teritorialnem* razmejevanju na ravni nacionalne države. Pri tem pa se ne opaža, da nam s tem – tako v spoznav-

⁷ Nekateri psihologi bi pri tem poudarili, da gre za pogojni refleks. V tem smislu tudi domovina predstavlja predvsem navajenost na določeno okolje (v zvezi s tem gl. Pečjak 1995).

⁸ Podobno smo v naših empiričnih raziskavah že v šestdesetih letih ugotavljali, da se »navезanost na kraj« pojavlja kot značilnost dveh zelo različnih kategorij prebivalcev. Eno sestavljajo tisti, ki so najbolj angažirani v kraju, ne da bi zaradi tega a priori izključevali možnosti drugod; drugo kategorijo navezanih pa, nasprotno, predstavljajo tisti, za katere je značilna relativno najmanjša družbena participacija v kraju (zlasti starejši in nízko izobraženi).

nem procesu kot v vsakdanji praksi – dejanski tokovi in determinacijski okvirji vse bolj uhajajo iz nadzora oz. ostajajo neupoštevani (gl. tudi Brzezinski, 1995).

Dve implicitni predpostavki frontalnih razmejitev teritorialnih sistemov sta

- 1) *podobnost* med njihovimi sestavinami znotraj sistema in različnost navzven;
- 2) *večja povezanost znotraj kot pa povezanost navzven.*

Z ubikvitarnim razširjanjem ljudi, dobrin in idej ter njihovih tokov v globalni družbi pa takšne predpostavke postajajo neuporabne in napačne tako v sociološkem raziskovanju kot v družbeni praksi.

V takšnih okoliščinah prihaja – z vidika prve predpostavke – do tega, da so *razlike* med posameznimi sloji prebivalstva *znotraj* teritorialne enote (npr. glede na družbeni položaj, med posameznimi profesionalnimi kategorijami in še zlasti med generacijami) večje, kot pa so mednarodne teritorialne razlike znotraj istega sloja. Z ubikvitarno razširjenostjo ameriške popularne glasbe (plesa, »hitre hrane«, mode ipd.) med mladino po vsem svetu si postajajo mladi v mednarodnem merilu bolj podobni, kot pa so v primerjavi s starejšimi v domačem okolju.⁹

Glede na to tudi v raziskovanju prihaja do vse večje napake in do izgube informacij, če se opiramo na agregatna statistična *povprečja* za teritorialne enote, namesto da bi prikazovali notranjo distribuiranost pojavov. V politični praksi pa se pojavlja zadrega, ko se npr. politiki nedosledno obračajo na svoje občinstvo včasih tako, da ga naslavljajo kot »Slovenci« (»Dragi Slovenci«!), včasih pa kot »državljeni Slovenije«.

S širjenjem transnacionalnih omrežij selektivnega povezovanja pa gre tudi za vse pogostejša odstopanja od druge predpostavke. Tudi z vidika povezanosti gre za zblíževanje navzven in za (medsebojno) odtujevanje znotraj teritorialne enote. Pri tem pa npr. *grobo podcenjujemo* vlogo *oddaljenih centrov* družbene moči. Tako pri nas kot v drugih državah je značilno, da šele doživljene krize okrepijo ozaveščenost o dejanskih odvisnostih v globalnem merilu.¹⁰

V tem smislu ne gre za anticipativno, temveč bolj za nekakšno *ex post* dojemanje dogajanja. Takšen »fazni zaostanek« pa ima gotovo svojo podlago (tudi) v inerciji tradicionalističnega razumevanja prostora kot območja in teritorialne izključnosti, ki jo le-ta predpostavlja.

Popačene predstave o »zunani določenosti«

Naj opozorim le na dva razloga, zakaj se oblikujejo *popačene predstave* o *zunani določenosti* našega družbenega življenja:

1) Zaznavanje prisotnosti tujega je omejeno glede na to, da so pomembni vplivi, ki sicer lahko že stoletja prihajajo »od zunaj«, tako »udomačeni«, da je njihov *zunani vir* postal *neopazen*, pa čeprav pomembno določajo način mišljenja in delovanja ljudi v vsakem kraju. Značilen primer je katoliška cerkev s svojim vplivnim sedežem v Rimu (Benedik, ur., 1991). Gre za *posvojitve* katoliške vere in cerkvenega reda, tako da dejanski vplivi, ki sicer prihajajo »od zunaj«, večinoma bodisi sploh niso zaznavni ali pa niso kot *tuji* vplivi ali *tuja* dominacija. Zaznavni postanejo predvsem tedaj, če izstopimo iz danosti in omejenosti tega geografskega

⁹ Namesto razlik med sloji pa lahko pričakujemo, da se bo notranja heterogenost teritorialnih enot v prihodnje povečevala na podlagi vse izrazitejših razlik med posamezniki.

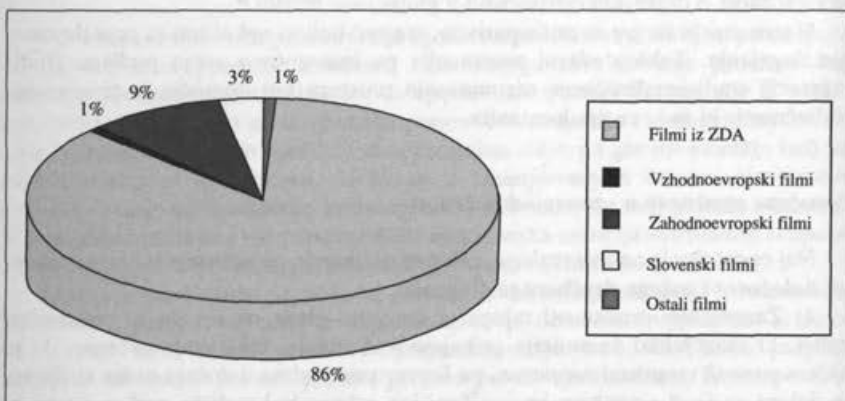
¹⁰ Pri tem mislim na to, da prihaja npr. do »zapiranja tovarn« (factory closures) in do raziskav o tem v ZDA in Veliki Britaniji (Hill 1984), katerih glavno sporočilo je ravno v tem, da so objektivne medsebojne odvisnosti daleč presegle miselnost, ki je zastala v nacionalno-državnih okvirih.

prostora; šele tedaj lahko določeneje razpoznavamo (zunanje) *vire določenosti* svoje življenjske prakse. Za agendo sociološkega delovanja pa to terja poseben poudarek na primerjalnem raziskovanju.

2) Zaznavanje prisotnosti tujega je omejeno tudi glede na predpostavko, da tisto, kar nas ogroža, prihaja iz naše *neposredne sosesčine*, ne pa iz odmaknjenih geografskih predelov razvitega ali nerazvitega sveta. V tem smislu se da razumeti, da je bila tudi v zadnjih nekaj desetletjih, ko je vpliv svetovnega jedra pri nas nenehno pridobival pomen, pozornost slovenske javnosti bolj usmerjena na vplive iz njene sosesčine. To se npr. kaže v nesorazmerju med ostrim odzivanjem na poizkuse po večjem jezikovnem in kulturnem vplivu s strani geografsko ali etnično bližnjih narodov (npr. t. i. »skupna izobraževalna jedra« v nekdanji Jugoslaviji) na eni strani in nekakšno samoumevnostjo sprejemanja ameriške popularne kulture, ki je dejansko dobila ubikvitarno naravo in jo vsaj mlajše generacije doživljajo kot svojo.

Primeroma vzemimo podatke o razširjenosti ameriških filmov. Razpoložljivi podatki nam kažejo, da se je delež uvoženih in predvajanih filmov v Sloveniji, ki prihajajo iz ZDA, povečeval že več kot tri desetletja. Glede na razporeditev filmov po geografskem poreklu pa ugotavljamo (podatki za 1992), da *ameriški filmi* obsegajo več kot *tričetrtninski* delež vseh predvajanih filmov v Sloveniji; zahodnoevropski filmi manj kot eno desetino (9,3%), vzhodnoevropski pa eno stotinko (1,0%); domači, slovenski filmi obsegajo le 3,1% delež.

GRAFIKON 1: Predvajani filmi v Sloveniji v letu 1992



Vir: M. Stefančič jr. (1993): *Filmski almanah 1992*, Mihelač, Lj

Kljub tako izraziti prevladi ameriških filmov pa le-ta pri nas ni sprožila ostrejših odzivov ali – tako kot v Franciji in Kanadi – omejevalnih ukrepov.

Hkrati pa nas gornji podatki opozarjajo, kako *napačna* je *splošna predstava* o odpiranju meja v vse smeri in o enakomernem širjenju dostopnosti. Dejansko

stanje laže pojasnjujemo na podlagi koncepcije prostora kot omrežja, saj ta že inherentno vključuje predstavo o selektivnem povezovanju z drugimi partnerji v širšem prostoru.

Ubikviteta domačega in tujega

Ubikviteta, povesodnost, se načeloma kaže tako v tem, da se pojavlja vse več tujega v domačem okolju kot tudi več domačega na tujem. V konkretnih okoliščinah pa gre tako za spremenljivost glede na obseg takšnega razširjanja kot tudi glede na razlike med prvim in drugim. To pomeni, da imamo lahko dosti tujega pri nas, ne pa tudi obratno; ali pa dosti našega na tujem, ne pa tudi tujega doma. Če se razširja domače v tujini in tuje v domovini, pa temu konec koncev logično sledi, da se takšno *dihotomno razločevanje* tudi samo vse bolj zabrisuje in na določeni stopnji postane neuporabno.¹¹

Ob vse večji ubikvitarnosti se spreminja tudi pomen pojmov, kot so domovina – tujina, domače-tuje, »dom in svet« ipd. Namesto takšnega dihotomnega (raz)ločevanja bi lahko rekli, da je v kontekstu družbe ali prostora »tokov« razmejitev vse bolj zabrisana. Domače se prostorsko razširja navzven, konec koncev po vsem svetu, tako kot tuje zmeraj bolj vdira v nekdanj značilno domače okolje.¹² V tem smislu bi se zdelo, da gre za prehod od dihotomnega gledanja, k »teoriji kontinuuma«. To bi pomenilo da niso odločilne prekinitve na določeni točki (črti) v prostoru, temveč da gre za stopnjevanje, za postopno prehajanje med enim in drugim. V določeni meri torej prihaja do podomačenja tujega in do odtujevanja domačega. V zvezi s tem predstavljamo tudi izkustvene podatke o stališčih prebivalcev Slovenije do trditve: »Kjer koli človeku dobro gre, tam je njegova domovina!« (glej graf 2).

Še pomembnejša kot *zabrisovanje razlik* med domačim in tujim je ugotovitev, da se spreminja podlaga tega razlikovanja. Le-to je do zdaj temeljilo na *geografski podlagi*, na pomenu *teritorialne bližine* in *oddaljenosti*. Zdaj pa postajajo pomembnejše *neteritorialne osnove domačnosti in tujosti*, pa bodisi da gre za specifične subkulture posameznih slojev ali skupin prebivalstva (npr. posameznih generacij), za posamezne profesionalne kategorije, za različne interesne skupine ipd. V teh primerih pogojno lahko govorimo o ubikvitarnosti v tem smislu, da najdemo elemente takšne identitete sicer po vsem svetu, vendar le znotraj določenih kategorij. V takih primerih gre torej le za nekakšno *pasovno ubikvitarnost*.¹³

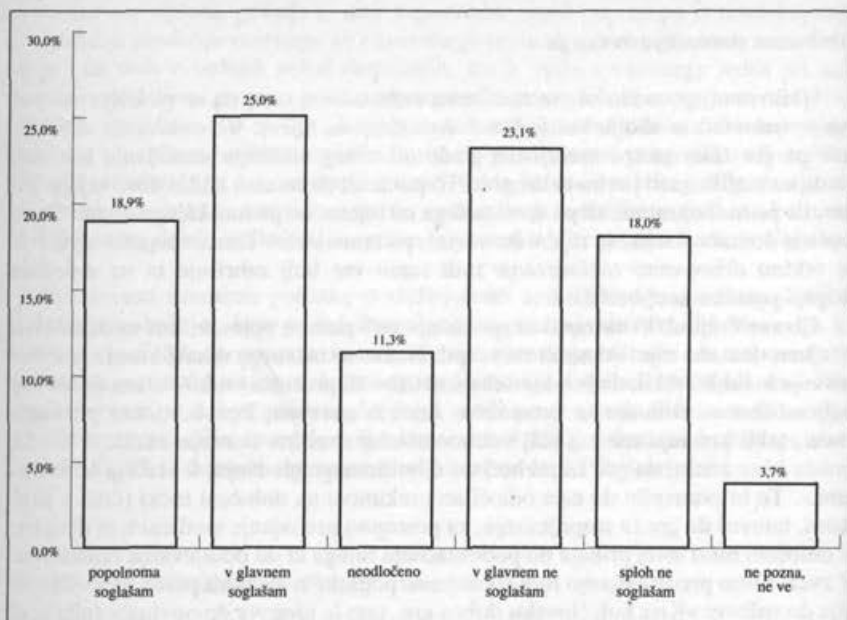
V zadnjih letih se v Sloveniji povečuje občutek ogroženosti zaradi vdiranja tujega predvsem na jezikovnem področju (o tem razprave v revijah: *Sodobnost* (1993, št. 3–4, *Traditiones* 1994, št. 23, *Javnost* 1994, št.3; Mlinar, 1994c idr.). Tudi pri tem imamo opravka z značilnim nasprotjem: po eni strani širjenje tujs-

¹¹ Da pri tem ne gre le za logično konstrukcijo, nam potrjujejo spremembe v ožjem merilu, t.j. v odnosih med mestom in podeželjem. Sociologija je mesto in podeželje najprej obravnavala kot značilno *dihotomijo* dveh kakovostno različnih svetov – posebej v okviru ruralne in urbane sociologije. Kasneje pa se je pojavila kritika, da takšna konceptualizacija izgublja svojo realno podlago in je prevladala »teorija kontinuuma«.

¹² Ob takšni dolgoročni težnji pa še vseeno ostaja dejstvo, da dosti zdomecev in izseljencev danes (kar pa vendarle velja predvsem za prvo generacijo) trpi zaradi *domotožja*.

¹³ Npr. kamor koli prideš, na Japonsko, v ZDA, v Avstralijo ipd., povsod se lahko srečuješ s sociologi, s katerimi te veže dosti skupnih informacij, privrženost določenim profesionalnim vrednotam, priznavanje skupnih strokovnih avtoritet, pa tudi skupni znanci in prijatelji. V tem smislu je tudi mobilnost zelo olajšana in čas za adaptacijo – v tej ožji sferi – skorajda ni več potreben. Tvegam lahko celo trditev, da je Slovenski sociolog praviloma dosti bolj seznanjen z avtorji, kot so Weber, Simmel, Tönnies, Luckman ali Habermas in z njihovimi deli, kot pa »povprečni« nemški državljan.

Kjerkoli človeku dobro gre, tam je njegova domovina.



Vir: SJM93

čine, ki se kaže zlasti v poplavi angleščine na skoraj vseh področjih delovanja; po drugi strani pa gre tudi pri jeziku za ukrepe in mehanizme *izključevanja* tujega, da bi tako ohranili lastni jezik v (čim bolj) čisti obliki.¹⁴ To nasprotje včasih zadeva alternativo med domačim in tujim izrazom in toliko gre za zero-sum game v prid tujemu in na račun domačega. Če pa upoštevamo majhnost slovenskega naroda (v stoletju 1880–1980 je bilo 0,05% od vseh člankov, objavljenih v znanstvenih reviji-

¹⁴ Pri tem bi kazalo še podrobneje preučiti vlogo »vratarjev«, »čuvarjev« (gate-keepers) pri ohranjanju čistosti slovenskega jezika; (vse)večji delež posegov naših lektorjev v besedila, ki jih prečiščujejo, predstavlja prav izločanje tujih besed, ki se spontano pojavljajo v teh besedilih.

v svetovnem merilu, objavljenih v slovenskem jeziku (Tsunoda, 1983), potem se nakazuje, da bo šlo v prihodnje bolj za komplementarnost kot pa za izključnost.

Tudi s prostorskega vidika – na katerega se tu osredotočam – je prepoznaven trend preobrazbe od izključnosti k prežemanju. Ne gre le za vdiranje tujih jezikov na ozemlje Slovenije; gre tudi za to – kar razkrivam kot *novost* – da se celo slovenščina (kot jezik majhnega naroda) razširja skoraj po vsem svetu. Kot prese-
nečenje se pojavlja v zadnjem desetletju vse večje zanimanje za učenje slovenščine zunaj ozemlja Slovenije. Čeprav je razširjanje slovenščine težko primerljivo z razširjanjem angleščine, pa je temeljna usmeritev tega spreminjanja vendarle v obeh primerih enaka, t.j. približevanje vzorcu ubikvitarne razpršitve. Še nikoli do zdaj se ni toliko Neslovencev učilo slovenskega jezika, kot se jih danes. To pa je le prvina širše preobrazbe, ki zadeva ločevanje (ali vsaj sproščanje vezi med jezikom in ozemljem v procesu človekove avtonomizacije (v zvezi s tem gl. tudi Laponce, 1987).

Ena od izkustvenih podlag za takšno sklepanje so podatki o udeležencih poletnih in celoletnih šol slovenskega jezika na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. V zadnjih treh letih so jih obiskovali udeleženci iz 52 držav s 6 celin.¹⁵ Takšne spremembe so v skladu s splošno težnjo prehajanja od prostora kot območja k prostoru kot omrežju.

Planetarna ogroženost in nacionalni nadzor

Ubikviteta ni le posledica povečevanja dostopnosti na podlagi vse učinkovitejše informacijsko-komunikacijske in prometne tehnologije, temveč nasploh izraža večjo moč človekovega poseganja v naravno in družbeno okolje, pa bodisi da gre za zelene ali nezelene, nameravane ali nenameravane, predvidene ali nepredvidene posledice. Čim večja je ta moč, tem večji je domet takšnih posledic v prostoru in času.¹⁶ V tem smislu je posebnost današnjega časa prav v tem, da te posledice uhajajo iz okvirov (državne) teritorialnopolitične organizacije in odgovornosti ter postajajo neobvladljive. Čeprav gre v izhodišču za emancipacijsko usmeritev, se dejansko povečuje število ljudi, ki so le kot *nemočni* podvrženi zunanjim vplivom. Hkrati pa sproščanje nadzora, avtonomizacija in demokratizacija znotraj prejšnjih totalitarnih držav povečuje število subjektov, ki se vključujejo v transnacionalne tokove prostorske mobilnosti. S tem pa se tudi povečujeta disperzija in tveganje zaradi (neodgovornega) ravnanja s škodljivimi snovmi. To postaja vse bolj problematično, čim večja rušilna moč prihaja v roke posameznikov, saj je konec koncev posameznik v stanju, da poseže v življenje ljudi vsega sveta.

V javnosti se vrstijo opozorila o »zastrašujoči realnosti«, ko se namreč širi tihotapljenje jedrskih snovi ter povečuje število terorističnih in kriminalnih združb, ki imajo orožje za množično uničevanje. OZN je na primer ob konferenci

¹⁵ Poleg udeležencev iz 27 evropskih držav so bili tudi iz Azije (Azerbajdžan, Gruzija, Indija, Iran, Japonska, Jordanija, Kitajska, Sirija, Tajvan, Turčija), Afrike (Alžirija, Egipt, Gana, Južnoafriška republika, Nigerija, Somalija, Sudan, Tanzanija), Južne Amerike (Argentina, Brazilija, Venezuela), Severne Amerike (Kanada, Mehika, ZDA) in Avstralije.

¹⁶ Pri tem bi se lahko oprli na različne načine kvantificiranega izražanja proizvedene ali sproščene energije. Ob nesreči v Černobilu naj bi se npr. sprostito najmanj 185 milijonov curiejev radioaktivnosti (Delo, 28.2.1994).

o neširjenju jedrskega orožja¹⁷ izdala poročilo, v katerem ugotavlja, da imajo teroristi, kriminalci in verske sekte čedalje *lažji dostop* do jedrske oborožitve.

Po eni strani imamo opravka s težnjami k širjenju jedrskega orožja na ravni držav in z vse večjim številom posameznikov in skupin, ki so vpleteni v razširjanje jedrskih, strupenih in drugih škodljivih snovi. Hkrati pa to sproža protiukrepe in povečuje mednarodni nadzor. Že l. 1970 je bil sprejet sporazum o *neširjenju jedrskega orožja*, ki ga je podpisalo 174 držav, vključno z jedrskimi velesilami Kitajsko, Francijo, Rusijo, Veliko Britanijo in ZDA. Po tem sporazumu države *pristajajo na nadzor* Mednarodne agencije za jedrsko energijo (IAEA) nad vsemi jedrskimi obrati. Podobno gre tudi za nadzor delovanja jedrskih elektrarn, ki potencialno ogrožajo ljudi večjega števila držav, kar krepi zahteve po nadzorno-omejevalnih ukrepih v mednarodnem merilu.

Ob nesreči v Černobilu je prišlo do visoke temperature v reaktorju (do 4500°C, medtem ko ima sonce na površju 5800°C), tako da so se plini z radioaktivnimi delci dvignili visoko v stratosfero, do 15.000 m. Gibanje radioaktivnega oblaka pa je bilo odvisno od smeri višinskih vetrov (prav tedaj so vlekli od vzhoda proti zahodu). Tako je bilo sevanje močnejše celo na 2500 km oddaljenih območjih kot pa v bližnjem Kijevu. Pri tem je šlo za naključje glede na vremenske razmere.

Ni pa bilo naključje, da so ob koncu tedna – kot je zapisal New York Times – »prebivalci Kansas Cityja, ki je za pol sveta oddaljen od Černobila, vedeli o nesreči in njenih možnih posledicah mnogo več kot prebivalci Kijeva, ki je dobrih 70 milj oddaljen od poškodovane jedrske elektrarne . . .«. Minilo je namreč več kot 24 ur, da so – potem ko so švedski znanstveniki zaznali povečano radioaktivnost – tudi v SZ priznali, da se je zgodila nesreča.¹⁸ Še pet dni kasneje niso v celoti pojasnili, kaj se je zgodilo, kdaj je prišlo do nesreče in kakšne so lahko posledice. Sovjetska oblast, ki je imela *nadzor nad širjenjem informacij*, je le-te *zadrževala* ter zmanjševala in zavestno omalovaževala pomen katastrofe. Temu je sledil kritičen odziv po vsem svetu, ki je terjal *nadnacionalni oz. svetovni nadzor informacij* in tehnologij.

Po tej nesreči se je utrdilo prepričanje, da so postali ljudje bolj ozaveščeni, da so del »*mednarodne skupnosti*«. Hkrati pa so bili tudi v drugih državah poizkusi zadrževanja informacij (npr. poizkusi oblasti v Franciji, da bi zmanjšale pomen posledic Černobila za Francijo).¹⁹ Evropska skupnost se je odzvala šele po dveh tednih. Države članice niso imele *enotnih meril* za določanje mejnih vrednosti dopustne izpostavljenosti sevanju. Manjkale so torej norme o enotni minimalni zdravstveni zaščiti.²⁰

Zveza društev za varstvo okolja v Sloveniji je ob černobilski katastrofi opozorila, da gre za učinke, ki nimajo le regionalnih, temveč tudi *planetarne razsežnosti*. Zaradi širjenja radioaktivnosti v takšnem merilu pa »*gradnja bodočih jedrskih elektrarn ne bi smela biti stvar posamezne države*« (Delo, 24.5.1986). Ob tem je bila izražena tudi zahteva za povrnitev gospodarske *škode* zaradi nastalih posledic.

Vse to pa značilno opozarja na neskladje med današnjo državno-teritorialno organizacijo politične moči in (ne)odgovornostjo nacionalnih držav na eni strani

¹⁷ Petindvajset let po uveljavitvi sporazuma o neširjenju jedrskega orožja je bila na sedežu Združenih narodov sklicana konferenca 174 držav podpisnic sporazuma (april–maj 1995), na kateri so se dogovorili o njegovem podaljšanju.

¹⁸ Jugoslovanski gradbeni delavci v mestu Zlobin (147 km od Černobila) so za nesrečo izvedeli neuradno iz avstrijskih virov, od domačinov pa niso dobili posebnih opozoril.

¹⁹ To se je pokazalo ob tem, ko so nemški nadzorni organi začeli vračati zelenjavo francoskih kmetov.

²⁰ V Italiji je bilo videti, kot da Francozi in Nemci lahko prenesejo večje doze sevanja, saj Italija ni ustavila izvoza blaga, za katero je veljala prepoved prodaje in potrošnje v lastni državi.

ter *planetarno ubikvitet* posledic uporabe jedrske tehnologije na drugi strani. Tako prostorski kot časovni domet posledic njene uporabe torej *uhajata* iz današnjih okvirov političnega odločanja.

Izguba zunanjega sveta: novi totalitarizem?

Ob povečevanju globalne dostopnosti in razširjenosti se nakazuje situacija, ki bi jo lahko označili kot izguba zunanjega sveta ali novi totalitarizem. Največja dostopnost za druge hkrati za posameznika ali skupino pomeni največjo izpostavljenost in ranljivost, *najmanjšo možnost umika* ali izključitve. Celo v času, ko je že šlo za *svetovne vojne*, so le-te vendarle puščale ob strani nekatera geografska območja, npr. v Južni Ameriki, ki so bila po l. 1945 *pribežališče* za kolaboracioniste. Tudi blokovska konfrontacija po drugi svetovni vojni je konec koncev – pa čeprav v zelo omejenem obsegu – omogočila posameznikom »prebeg na drugo stran«. ZDA so si v času pridobile že nekakšno tradicijo, da so bile *pribežališče* za različne verske, politične in druge skupine, ki so jih sicer preganjali v njihovem prejšnjem okolju.²¹

Toda današnji čas *simbolizira* afera *Salmana Rushdieja*, pisca knjige *Satanski stih*, ki je bil pred šestimi leti (1989) v imenu muslimanskega fundamentalizma obsojen na smrt in nikjer na svetu ne najde več povsem varnega *pribežališča*.²² Nobena državna meja mu ne zagotavlja varnosti, na kakršno je lahko računal Primož Trubar že s tem, ko se je iz Kranjske umaknil v Nemčijo. Teheran pa že več kot desetletje organizira ugrabitve, bombne napade in umore po vsem svetu.²³ Rushdie je že v prvih šestih mesecih po obsodbi kar *56-krat zamenjal svoje prebivališče*.

Ob tem, ko se je večina britanske javnosti negativno odzivala na »božjo obsodbo« (fatva), pa je predstavnik založniške hiše Ewans poudaril tisto, kar je načeloma nesporeljivo: »Najhujše pa je, ker je neka *tuja država* razglasila smrtno obsodbo nad britanskim državljanom.« V mednarodnopravnem smislu gre torej za poseganje v notranje zadeve. Toda kje je danes meja med »notranjim« in »zunanjim«?

Medtem ko se pogosto poudarja, kako se v današnjem času oblikuje en sam svet (»The only one world«; Supek: »Ova jedina zemlja« 1978) in kako je potrebno njegovo *poenotenje*, pa ostaja ob strani dejstvo, da s tem hkrati *izgublamo* tisto, kar smo vseskozi šteli za samoumevno danost; z *ubikvitet*o hkrati *izgublamo alternativo možnega umika* v »zunanji svet«. Izgublamo torej možnost teritorialnega (samo)izključevanja. S Hirschmanovo (1970) terminologijo bi rekli, da izgublamo eno od možnosti za »*izstop*« (*exit*), s tem pa postanemo bolj ranljivi. Vendar

²¹ Dokler je šlo za še »neosvojene« teritorije, je to hkrati pomenilo, da je bila na voljo možnost umika. Različne verske ločine (kot npr. mormoni in huteriti), so se tudi znotraj ZDA umaknile nadlegovanju, s tem da so našle svoje zatočišče na ameriškem zahodu. Nasploh pa je ameriški zahod – kot ugotavlja Turner (1932, 25) – predstavljal »a refuge . . . from the subordination of youth to age«.

²² 1989 je to obsodbo podpisal Homeini, ker da je pisec žalil verska čustva muslimanov in klevetal preroka Mohameda in njegove učence. Še istega leta je obsodbo podprla tudi Islamska konferenca v Riadu.

²³ Leta 1993 so ustrelili norveškega založnika Satanskih stihov; pred tem je v Turčiji med demonstracijo proti Rushdieju umrlo 40 ljudi, 1991. l. so do smrti zabodli japonskega prevajalca tega romana, v Milanu so z nožem ranili italijanskega prevajalca. Če kje ujamejo kakega iranskega agenta in ga zapro, sledi spet vrsta terorističnih napadov.

Države ES in velika sedmerica (ZDA, Kanada, Japonska, Nemčija, Britanija, Francija, Italija) so se sporazumele, da bodo postavile vedenje Teherana za pogoj za trgovanje in diplomatske stike z Iranom. Vendar zlasti Nemčija kot velika trgovinska partnerica Irana ne nastopa dosledno proti njegovemu terorizmu (Delo, 28.10.1993).

je to le druga plat odpravljanja frontalnih teritorialnih meja ali njihovega presega-
nja na podlagi transnacionalnega povezovanja in mobilnosti, kar zmanjšuje mož-
nosti prekinutve med dvema svetovoma. Čeprav bi posameznik želel začeti svoje
življenje povsem na novo nekje drugje,²⁴ ima za to zmeraj manj možnosti, dokler se
giblje *znotraj iste »pasovne ubikvite«* (npr. istega poklicnega področja, znotraj
katerega že njegova dotedanja dejavnost sodoloča njegove možnosti za vnaprej
tudi v svetovnem merilu). Če gre torej za novi totalitarizem, le-ta izraža predvsem
absolutizacijo svetovne dostopnosti še zlasti v okvirih pasovne ubikvite.

V času telekomunikacij, s katerimi presegamo oddaljenost in opravljamo stvari
na daljavo, tudi nadzor razširja svoj doseg in kot *nadzor na daljavo* teži k ubikvi-
teti.

Teritorialna (ne)ločljivost zelenega in neželenega

V prejšnjem poglavju sem nakazal, da ubikviteti pomeni izgubo zunanjeja
sveta in s tem možnosti za umik in diskontinuiteto v odnosu do izhodiščnega
okolja. V približevanju ubikviteti torej izgubljam tudi do zdaj najpomembnejši
naravni mehanizem ločevanja zelenega in neželenega, t.j. teritorialno razmejitev
in tako imenovani *»upor prostora«*. V dosedanji ekonomski, politični in kulturni
ekspanzivnosti delovanja v prostoru je prevladovala:

1. predpostavka o jasni (raz-)ločljivosti zelenega in neželenega na podlagi diho-
tomnih delitev teritorialnih enot po krajih, državah, glede na razviti in nerazviti
svet, delitev na Vzhod – Zahod ipd.;

2. predstava o *enosmernosti* te ekspanzije in enosmernosti vplivov brez povrat-
nih učinkov.

Oboje danes izgublja svojo veljavo; le stare predstave se po inerciji ohranjajo
še naprej. Različni akterji se na stare načine poizkušajo znebiti neželenega tako,
da bi ga *teritorialno izločili* iz svojega okolja. S presenečenjem pa od primera do
primera ugotavljajo, da so njihovi *poizkusi neuspešni*, tako kot je to v primerih, ko
gre za okolju in človeku škodljive odpadne snovi, in sicer bodisi zato ker

1. takšen poizkus sproži nepričakovani *odpor prizadetih*;

2. zato ker taki nameni prihajajo v navzkrižje z vse bolj omejitvenimi *medna-
rodnimi normami* (take je npr. sprejela EU); in

3. zato ker konec koncev, tudi ne glede na oddaljenost odstranjenega, nega-
tivni vplivi ostajajo, če že ne neposredno, pa vsaj v kontekstu *globalnega poslabša-
nja* razmer in v daljšem časovnem obdobju.

Vse troje pojasnjuje, zakaj se zamišljene rešitve na podlagi *teritorialnega izklu-
čevanja* sprevračajo v *nerešitve*. Vse tri bi lahko ponazoril s številnimi primeri iz
Slovenije tako kot tudi v svetovnem merilu. Najbolj domač primer je lanskoletni
poizkus izvoza strupenih odpadkov v Južno Ameriko. Tam so jih zavrnili; nato je
sledil ponovni, tokrat uspešnejši izvoz v Francijo, kjer so jih sežgali. Dejansko pa
problem ostaja in je iz dneva v dan večji.

To je zadosti razčlenjeno in dokumentirano prikazal Al Gore v svoji knjigi Na
poti k ravnovesju (1992, slovenska izdaja, 1994), ki povzema bogate izkušnje.
V ZDA so imeli podobne primere neuspešnih poizkusov izvoza smeti. Tako je npr.
l. 1987 odpplula »barka s smetmi« iz Long Islanda in potem šest mesecev iskala

²⁴ Pojem migracija npr. vključuje diskontinuiteto med družbenim okoljem prejšnjega in kasnejšega stalnega prebiva-
lišča, ki pa se dejansko v procesu »časovno-prostorskega zgoščevanja« zmanjšuje.

pristanišče, ki bi sprejelo njenih 3186 ton komercialnih odpadkov. Ladjo so odslovili iz pristanišč v Severni Karolini, Louisiani, Floridi, Mehiki, Belizeju in na Bahamih. To brezsilno tavanje je postalo *simbol krize* prizadevanj, da bi se *znebili* vse večjih količin odpadkov.²⁵ Med poizkuse iskanja možnosti za odstranitev odpadnih snovi sodijo pogajanja z oblastmi na Marshallovih otokih, iskanje dovoljenja pri kitajskih oblasteh za odlaganje komunalnih odpadkov v Tibetu (Tibetanci se ne morejo upirati, ker so nasilno okupirani) idr.

Člani Organizacije afriške enotnosti so vse pogostejše odlaganje odpadkov v Afriki označili kot zločin nad Afriko.²⁶

Namesto da bi *sežiganje* zagotovilo pričakovano rešitev, pa se je spet izkazalo, da gre pri tem za nekakšen *prenos odpadkov* – po zraku v obliki plinov – »na sosednja območja, čez državne meje in seveda tudi v svetovno ozračje, kjer bodo ostali še leta in leta. Breme naših odpadkov tako prelagamo na prihodnje generacije« (prav tam, 140).

Tako se torej neuspešno iztekajo poizkusi, da bi izločili neželjeno iz našega okolja, in le-tem šele z zamudo – sledi tudi ozaveščanje o naših napačnih predpostavkah. Podobno pa se zožajo možnosti *samoizključevanja* iz neželenega okolja, tako da bi le zase (za posameznika, za svojo družino, za svoj kraj, za svojo državo, za svojo celino) zagotovili nekakšno *ubežniško rešitev* (Mlinar 1989). V preteklih desetletjih in stoletjih je bila to zelo uporabna strategija, še zlasti za družbeno elito in za dominantne, razvite države sveta.

Večja družbena moč (v širšem smislu) je določala obseg možnosti (samo)izključevanja v primerih, ko je šlo npr. v ZDA za umik višjih slojev prebivalstva iz osrednjega dela mest v predmestja ali na podeželje, za prenos ekološko škodljive proizvodne dejavnosti v manj razvita območja države ali sveta ipd. Pri tem pa se izkaže, da izločanje neželenega ne zagotavlja prave rešitve niti

1) v primerih, ko gre za t. i. »*NIMBY*« vzorec odzivanja (»*NOT IN MY BACKYARD*«) v smislu – storite kar koli, samo ne na mojem dvorišču (Lidskog, Elander 1992, 249–264),

2) niti v primerih, ko se poizkuša *omiliti problem* s širšo teritorialno porazdelitvijo negativnih posledic (npr. z graditvijo višjih dimnikov, kar zmanjša onesnaženost na ožjem območju).

Relativna *prerazporeditev* neželenih posledic v prostoru *ničesar ne izboljšuje v globalnem merilu*. Z drugimi besedami, opiranje na logiko *zero sum game* daje *zmeraj slabše rezultate*, saj se povečujejo kumulativni učinki, ki stopajo v ospredje kot globalni problemi, ki pa niso rešljivi z nikakršnimi izdvojenimi akcijami, temveč edino le v svetovnem merilu.²⁷

Zaradi nazornosti in aktualnosti sem se pri obravnavi te teme bolj osredotočil na spremembe v biofizičnem okolju. Problem teritorialne ločljivosti ali neločljivosti pa seveda terja razširitev obravnave na tokove ljudi, dobrin, informacij in idej, kar sem vsaj deloma že obravnaval tudi v prejšnjih poglavjih. Pri tem lahko tu zastavljena vprašanja navezujemo na razprave o »teoriji odvisnosti«, ki so jo razvili »dependistas« v Južni Ameriki. Ena od temeljnih idej te teorije je bila ravno

²⁵ Gore navaja še drugi primer, ko je tovorna ladja, na kateri je bilo 15000 ton strupenega pepela, odplula proti Zahodni Afriki in Jugovzhodni Aziji, da bi našla pristanišče, kjer bi odložila svoj tovor. »Po *dveletnem potovanju* je ... nazadnje svoj tovor odložila na neznani lokaciji« (prav tam, str. 138).

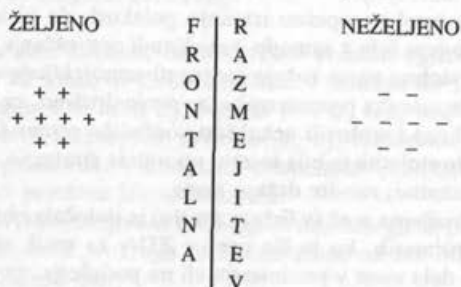
²⁶ Na podlagi takšnih kritičnih odzivov prihaja do oblikovanja mednarodnih sporazumov, kot je Baselska konvencija, ki omejuje odlaganje odpadkov iz razvitih držav v tretjem svetu.

²⁷ Pri tem mislim na podnebne spremembe v zvezi z učinki tople grede, na uničevanje ozonskega sloja, na kisli dež in propadanje gozdov ipd.

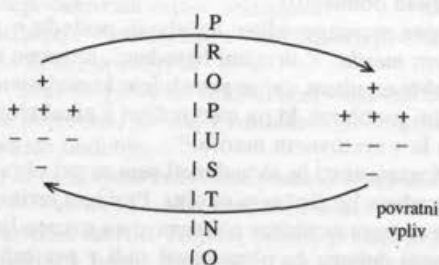
v tem, da je treba onemogočiti izkoriščanje svetovne periferije z *disociacijo, ločevanjem* (de-coupling) od svetovnega jedra. Vendar se je izkazalo, da so *precenjevali* možnosti takšnega ločevanja v času, ko lahko govorimo o globalni civilizaciji. Tudi tu ne gre za *alternativo* med razvojem in odvisnostjo, kar je Cardoso (1973) začel prepoznavati in izrazil s tem, da so interesi tujih korporacij postali združljivi z notranjim napredovanjem odvisnih držav.

GRAFIKON 3: Teritorialna (ne)ločljivost željenega in neželenega

MODEL A: Ločenost



MODEL B: Neločljivost



Ubikviteta v svetovnem merilu se značilno izraža v vse pestrejših oblikah medsebojnega *prežemanja jedra in periferije*, pa bodisi da je to v skladu ali v nasprotju z interesi negativno prizadetih na eni in na drugi strani. Tretji svet ni več svet zase, temveč se na vrsto načinov (v enklavah revščine v velikih svetovnih mestih, s poceni delovno silo in izdelki, z neposredno vključenostjo v transnacionalna elektronska omrežja ipd.) pojavlja tudi znotraj svetovnega jedra. Prebivalci četrti South Bronx v New Yorku so s svojo revščino bolj podobni prebivalcem slumov v La Pazu, Boliviji kot pa prebivalcem osrednjega Manhattna. To je Sassen Saskia

(1988, 1994) podrobno analizirala v New Yorku kot enem od svetovnih mest. Sicer pa ZDA ne uspeva obvladovati priseljevanja iz Mehike. Nemški sociologi poudarjajo, kako nasprotja med Severom in Jugom prehajajo k njim in se reproducirajo znotraj njihove družbe. Vojaške operacije proti Kurdom v Turčiji niso več le notranja zadeva te države, saj se ta konflikt na svoj način obnavlja v protestnih akcijah Kurdiv v Nemčiji in tako postaja tudi njena »notranja zadeva. Če pa isti problem postaja notranja zadeva več držav, s tem hkrati *izgublja naravo notranje zadeve* nasploh.

Prihaja čas intenziviranja *povratnih vplivov*, ko slabost manj razvitih hkrati postane njihova prednost v konkurenci z razvitimi oz. do zdaj dominantnimi središči (npr. z vidika cenejše delovne sile). Pridobljeni položaj *ni več a priori zagotovljen*, temveč si ga je treba vedno znova zagotavljati ob intenzivirani tekmovalnosti v globalnem merilu. Vse večja mobilnost kapitala ima hkrati za posledico tudi *izravnalne* (egalitarizacijske) učinke v nasprotju z (nekaterimi) interesi razvitih držav, kjer prihaja do brezposelnosti, zniževanja plač delavstva ipd. Vendar pa na splošno niti Evropa niti Slovenija še nista ozaveščeni o prihajajočem »udaru« iz dosedanjega »tretjega sveta« (vzemimo le potencialni vpliv Kitajske in Indije).

Možnost zagotavljanja pozitivnih učinkov določenega delovanja samo za določeno geografsko območje prav tako kot namen ali možnost, da bi le drugim povzročili negativne posledice, postaja v procesu globalizacije vse bolj omejena. Interes kapitala iz razvitih držav za povečanje dobička na podlagi naložb v manj razvitih državah (s poceni delovno silo) hkrati povzroča brezposelnost in zapiranje tovarn ter zniževanje dohodka zaposlenih v domačem okolju (Bluestone, Harrison 1982).

Do zdaj je šlo bolj za vprašanje, kako zagotoviti, da se bodo manj razviti približevali razvitim; zdaj pa gre tudi za povratne vplive, ki povzročajo krizo tudi v razvitih državah. Tako je značilno, da se plače v nekaterih manj razvitih državah dvigajo na podlagi večje sindikalne organiziranosti, povečevanja produktivnosti in večje usposobljenosti za trženje; hkrati pa se plače ameriških delavcev zmanjšujejo zaradi slabitve sindikatov in pritiska globalne konkurence (Mishel, Frankel 1991, 138).²⁸

Namesto sklepa

V tem besedilu sem se oprl na številna fragmentarna opažanja o družbenoprostorskih spremembah v današnjem času in jih poizkusil povezati in osmisliti z vidika protislovnih razvojnih teženj. Ubikviteto sem upošteval le kot prvi izziv za analizo, v kateri sem nakazal, da jo je treba pojasnjevati v nenehni konfrontaciji s težnjami k izključevanju na vseh ravneh teritorialne organizacije. Pri tem pa prihaja do bistvene spremembe v tem smislu, da je šlo v preteklosti bolj za izključnost kot vnaprejšnjo danost, ki jo je pogojevala omejena dostopnost; ob vstopanju

²⁸ »Levi Strauss« je že 145 let stara in v svetovnem merilu največja kompanija za oblačila, ki prodaja svoje izdelke v več kot 70 državah. Vendar je v osemdesetih letih zaprla dvaintrideset od šestinšestdesetih tovarn v ZDA in se je s svojim programom preusmerila od »owned-and-operated production« k »fast, flexible, and responsive production facilities«. Pri tem ne gre toliko za to, da bi ustanavljala svoje lastne tovarne po svetu, temveč se predvsem usmerja k razširjanju svojega omrežja pogodbenikov, ki zagotavljajo proizvodnjo »just in time«. V zvezi z načrti kompanije za to desetletje je značilna naslednja izjava enega od vodilnih: »Ameriški potrošniki vrednotijo visoko kakovost, stil in ceno, ni pa jim dosti mar, od kod oblačila prihajajo« (Moskowitz 1990, 91, podčrtal Z.M.).

v novo tisočletje pa gre za selektivnost, ki pomeni reflektivno (samo)izključevanje.

V tem smislu je potrebna rekonceptualizacija prostora, ki vse bolj izgublja dosednji pomen območja (strnjenost, bližina, frontalna razmejitev) in dobiva naravo omrežja. Le-ta je temeljni pogoj za preseganje popačene predstave o zunanji določenosti našega življenja. Tako prihajamo do realnejšega razumevanja o prehodu od zaprtih in medsebojno frontalno izključujočih se teritorialnih sistemov k medsebojnemu prežemanju domačega in tujega, svetovnega jedra in periferije ipd., kar kaže na prehajanje od logike zero-sum k logiki variate sum game. To ima tudi praktične implikacije v tem smislu, da perspektiva razvoja ni v opiranju na apriorno izključnost na podlagi »pripisanih lastnosti«, temveč selektivnost na podlagi odprtosti do sveta kot celote.

Tako razširjenost (dostopnost) kot izključevanje se spreminjata v odvisnosti od teritorialne porazdelitve družbene moči. Ubikviteta se je do zdaj uveljavljala bolj na podlagi enosmerne dominacije kot na podlagi konsenza. Pred nami pa je čas močnih povratnih vplivov, ki bodo izravnavajoče delovali v svetovnem merilu. Že pridobljeni prednostni položaj (razvitih) ne bo več samodejno zagotovljen.

Partikularne »rešitve« v omejenih teritorialnih okvirih bodo dejansko reševale zmeraj manjši delež življenjske problematike ljudi. Ker se ne bo mogoče znebiti neželene s teritorialnim izločanjem, pa se bo toliko bolj povečal pritisk k univerzalnim oz. globalnim rešitvam.

V tem besedilu je tako – izrecno ali vsaj posredno – nakazana vrsta teoretskih in metodoloških implikacij za agendo nadaljnjega sociološkega raziskovanja.

LITERATURA

- APPADURAI, Arjun (1990): *Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy*, v: Featherstone Mike (Ed.) *Global Culture*, London, Sage
- AT&T Global Calling Card Service, P.O. Box 258, Buffalo, NY 14226-9962
- BARNET, Richard, Cavanagh, John (1994): *Global Dreams*, New York, Simon and Schuster
- BECK, Ulrich, Anthony, Giddens, Lash Scott (1994): *Reflexive Modernisation*, Oxford, Polity Press
- BENEDIK, Metod (ur.) (1991): *Zgodovina cerkve na Slovenskem, Celje, Mohorjeva družba*
- BERMAN, Marshall (1982): *All That is Solid Melts into Air*, New York, Simon and Schuster
- BIRD, Jon, Barry Curtis, Tim Putnam, George Robertson, Lisa Tickner (1993): *Mapping the Futures: Local Cultures, Global Change*, London, Routledge
- BLUESTONE, Barry, Bennett Harrison (1982): *The Deindustrialization of America*, New York, Basic Books
- BRZEZINSKI, Zbigniew (1995): *Izven nadzora*, Ljubljana, ARAH Consulting
- CLIFFORD, James (1989): *The Global Issue: A Symposium*, Art in America, July, str. 87
- DEMATTEIS, G. (1993): *Città reticolare vs. città areale*, Flux 12
- DOWTY, Alan (1987): *Closed Borders: The Contemporary Assault on Freedom of Movement*, New Haven, Yale University Press
- DUROSELLE, Jean-Baptiste (1988): *Western Europe and the Impossible War*, *Journal of International Affairs*, Vol. 41, No. 2
- FEATHERSTONE, Mike (Ed.) (1990): *Global Culture*, London, Sage
- FINDAHL, Olle (1989): *Language in the Age of Satellite Television*, *European Journal of Communication*, Vol. 4, No. 2
- FREY, William (1987): *Migration and Depopulation of the Metropolis: Regional Restructuring or Rural Renaissance?* *American Sociological Review*, Vol. 52, April, str. 24-257
- GOIZETA, C. Roberto (1989): *Globalization: A Soft Drink Perspective*, *Executive Speeches*, September, str. 2
- GORE, Al (1994): *Na poti k ravnovesju*, Bohinj, Inštitut za ekološke alternative
- GRESHAM, John (1994): *From invisible college to cyberspace college*, *IPCT*, Vol. 2, No. 4
- HANNERZ, Ulf (1992): *The Global Ecumene as a Network of Networks*, v: Adam Kuper (Ed.) *Conceptualizing Society*, London, Routledge
- HIRSCHMAN, Albert (1970): *Exit, Voice and Loyalty*, Harvard University Press
- HORSMAN, Mathew, Andrew Marshall (1994): *After the Nation-State*, London, HarperCollinsPublishers

- JACKSON, Robert (1987): Commentary on Peter J. Taylor's: »The Poverty of International Comparison...«, Studies in Comparative International Development, Vol. 22, No. 1, Spring
- KERN, Stephen (1983): The Culture of Time and Space, Cambridge, Mass., Harvard University Press
- KLINAR, Peter (1976): Mednarodne migracije, Maribor, Obzorja
- KRIŽAJ, Franc (1989): Osebnostne svoboščine in zasebnost v »informatični družbi«, Ljubljana, Gospodarski vestnik
- LAPONCE, J.A. (1987): Languages and their Territories, Toronto, University of Toronto Press
- LARRAIN, Jorge (1994): Ideology and Cultural Identity, Cambridge, Polity Press
- LEVITT, Theodore (1983): The Marketing Imagination, New York, Free Press
- LIDSKOG, Rolf, Ingemar Elander (1992): Reinterpreting Locational conflicts: NIMBY and nuclear waste management in Sweden, Policy and Politics, Vol. 20, No. 4, 249-264
- LINCOLN, James (1977): Organizational Dominance and Community Structure, v: Roland J. Liebert, Alen W. Imershein (Eds.) Power, Paradigms, and Community Research, London, Sage
- MASELJ, Brane (1995): Slovenija ni na satelitu, RTV pa še vedno stopica na mestu, Delo, 11. april
- MAYER, Michael (1992): Los Angeles 2010: A latino Subcontinent
- MELA, Alfredo (1992): Sociologie du territoire: alternatives an postmodernisme, Flux, 8
- MELBIN, Murray (1977): The Colonization of Time, v: T. Carlstein, D. Parkes, N. Thrift (Eds.) Timing Space and Spacing Time in Social Organization, London, Arnold
- MEYROWITZ, Joshua (1985): No Sense of Place, Oxford, Oxford University Press
- MISHEL, Lawrence, David M. Frankel (1991): The State of Working America, Washington, D.C.: Economic Policy Institute
- MLINAR, Zdravko (1989): Sociološki odzivi na probleme okolja, Teorija in praksa, št. 11-12
- MLINAR, Zdravko (1992): Globalization and Territorial Identities, Aldershot, Avebury
- MLINAR, Zdravko (1994a): Individuacija in globalizacija v prostoru, Ljubljana, SAZU
- MLINAR, Zdravko (1994b): Deterritorialization and Re-territorialization of Cultural Identities, Družboslovne razprave, št. 15-16, str. 140-153
- MLINAR, Zdravko (1994c): Jezikovne spremembe in odpiranje Slovenije v svet, Traditiones 23
- MOSKOWITZ, Milton et al. (1990): Everybody's Business, New York, Doubleday
- NETT, Roger (1971): The Civil Right We Are Not Ready For: The Right of Free Movement of People on the Face of the Earth, Ethics, 81
- NOIN, Daniel, Robert Woods (1993): The Changing Population of Europe
- NOWOTNY, Helga (1994): Zu Klein für die grosse Welt? Anmerkungen zur Soziologie in Deutschland, Soziologische Revue, 17. Jg.
- PEČJAK, Vid (1995): Politična psihologija, Ljubljana, Samozaložba
- REIMAN, Horst (Hrsg.) (1992): Transkulturelle Kommunikation und Weltgesellschaft, Opladen, Westdeutscher Verlag
- ROEDY, William (1992): Wall Street Journal, Aug. 27
- ROSENAU, James, Ernst-Otto Czempiel (1992): (Eds.) Governance Without Government: Order and Change in World Politics, Cambridge, Cambridge University Press
- ROSLER, Martha (1989): The Global Issue: A Symposium, Art in America, July
- RUBEN, Brent (1985) The Coming of the Information Age: Information, Technology and the Study of Behavior; v: Ruben Brent D. (Ed.) (1985) Information and Behaviour, Oxford, New Brunswick
- SASSEN, Saskia (1988): The Mobility of Labour and Capital Cambridge University Press
- SASSEN, Saskia (1994): Cities in a world economy, Thousand Oaks, London
- SMITH, Antony (1981): The Geopolitics of Information, Oxford University Press
- SOLLERS, Philippe (1990): Pismo o literarni individualnosti, Nova revija, let. IX, št. 93-94, str. 71-72
- STRASSOLDI, Raimondo (1992): Globalism and Localism: Theoretical Reflections and Some Evidence, v: Z. Mlinar, Globalization and Territorial Identities, Aldershot, Avebury
- SUPEK, Rudi (1978): Ova jedina zemlja: idemo li u katastrofu ili u Treću revoluciju? Zagreb, SNL
- TEUNE, Henry, Zdravko Mlinar (1978): Developmental Logic of Social Systems, Beverly Hills, Sage
- TSUNODA, Minoru (1983): Les langues internationales dans les publications scientifiques et techniques, Sophia University Linguistic, Institute for International Communication
- TURNER, Frederick, Jackson (1932): The Significance of Sections in American History, New York, Holt
- WALD, M.L. (1988): Foreign Investors Take More Active Roles, New York Times. Real Estate Report on Commercial Property (15 May) 5-12